

RIIGITAALRITE KASUTUSEST ROOTSI LÄÄNEMERE- PROVINTSIDES 17. SAJANDIL

Enn Küng

Rootsi Läänemere-provintsidest oli 17. sajandil ringluses mitut sorti münte. Selline olukord oli kujunenud 16. sajandi lõpus, kui Eesti- ja Liivimaa olid erineva poliitilise alluvusega ning nende majanduslikku positsiooni mõjutanud Poola ja Rootsi võimud andsid provintsiikeskustele Tallinnale ja Riiale erinevatel alustel rahavermimise õiguse. Pärast Rootsi riigiga ühendamist säilis Läänemere provintsidest kaks peamist mündiala – Riia domineeritud Liivimaa ja Tallinna-keskne Eestimaa. Esimene neist oli ulatuslikum: peale Liivimaa ringles Poola mündialusel Riias vermitud krosse, dreipõlkereid, killingeid, taalreid jt rahasid ka Eesti-, Ingeri- ja Saaremaal. Tallinnas löödud mündid (mitmesugused öörid, vähemal määral margad, taalrid ja tukatid) olid 17. sajandil ainult Rootsi mündialusel ja nende kasutus piirdus Eestimaa, naaberaladele jõudis neid vähem.¹ Aastatel 1670–72 Narvas vermitud rahad olid sarnased Tallinna omadega. Narvastki tulid käibele öörid.²

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grantide nr 8209 ja 9164 toel. Ühtlasi peab autor oma meeldivaks kohustuseks tänada heade nõuannete eest ajaloodoktor Ivar Leimust.

¹ Eesti- ja Liivimaa linnade müntide leidumuse kohta Rootsis vt nt Kenneth Jons-son, “Finds in Sweden with coins 1561–1707 from the Swedish possessions in the Baltic countries”, *Monetary history of the Baltics in the Middle-Ages (12–16th c.): international symposium in Tallinn, 9–10 Dec. 2010*, *Varia historica*, VI (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2012), 30–42.

² Riias, Tallinnas ja Narvas vermitud müntide kohta vt lähemalt: Aleksandrs Platbārzdīs, *Die königlich schwedische Münze in Livland: das Münzwesen 1621–1710*, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Antikvariska serien, 20 (Stockholm: Almqvist & Wiksell, [1968]); Renate Ceplite, Laikā no 1621. Līda 1701. Gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība, *Numismātika = Numizmatika*, Latvijas PSR Vēstures muzeja (Rīgā: Zinātne, 1968), 111–142; Ivar Leimus, “Tallinna mündimeistrid 17. sajandil”, *Vana Tallinn*, VII (XI) (Tallinn, 1997), 13–35; Ivar Leimus, “Müntimisest Narvas 17. sajandil”, *Tõid ajaloo alalt*, I Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 1997), 31–37; Ivar Leimus, “Das Münzwesen Revels im 17. Jahrhundert”, *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag: Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*, hrsg. von Enn Küng und Helina Tamman (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), 169–197; Ivar Leimus, “Rootsi asumaade mündipoliitika Vaasade ja Pfalzide valitsusajal”, *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil*, koost Enn Küng, Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 8 (15) (Tartu, 2002), 157–165; Gunnar Haljak, *Livonian coins*

Samuti ringles ülemereprovintides piiratud hulgal Rootsis löödud hõbe- ja vaskraha – taalreid, marku, ööre jt münte. Siinsele raharinglusele avaldasid mõju veel ka naaber- ja kaugemategi riikide rahad. Kasutusel oli Lübecki ja teiste Põhja-Saksamaa linnade, Poola, Inglise, Madalmaade, Vene ning muude maade münte.³ Välisrahade osas piirkondlikud eelistused lahknemised. Nii oli Madalmaade ja Poola müntidel tähtis koht Riia majanduselus; seevastu Narva, Nyeni ja Tartu kaupmeeskond eelistas Rootsi rahade kõrval Vene peenraha – dengasid ja kopikaid.

Müntide paljusus ei olnud soodne ei eraisikute ega ka riigi majandustugevusele. Komplitseeritud olukord võimaldas pettust. Pealegi oli keeruline eri sorti müntidele täpseid kurse kehtestada ja veelgi raskem neist kursidest kinni hoida. Samas nõudis riik, et riiklikus, st ülemereprovintside ametlikus rahanduses – eelarvete koostamisel, arveraamatute pidamisel ning aruandluses – kasutataks kindlaid rahasorte. Teisisõnu: riigimajanduse aluseks oli Rootsi mündisüsteem ja riigi sissetulekuid-väljaminekuid arvestati Rootsi rahas. Arvestusühikuna olid kasutusel hõbetaalrid, maksevahendina riigitaalrid ning peenrahana peamiselt karoliinid ja öörid. Eraisikutele mündieelistust ette kirjutada ei olnud võimalik.

Käesoleva artikli eesmärk on vaadelda riigitaalrite kasutust Rootsi Läänemere-provintides 17. sajandi esimese kolmandiku lõpust 18. sajandi alguseni, püüdes näidata, millisel määral siinsel alal riigitaalrite ametlik ja turukurs teineteisest erinesid. Tegemist on allikakriitilise tutvustusega, n-ö sissejuhatusega probleemi, mis on välja kasvanud artikli autori poolt erinevate 17. sajandi arhiivikollektsioonide – peamiselt merelinnade sadamaraamatute, vähemal määral ka Eesti-, Liivi- ja Saaremaa arveraamatute, eraisikute ostu-müügi- ning rendilepingute jt rahaülekandeid sisaldavate materjalide – läbitöötamisest. Samas on artikli autor teadlik, et paljudele tõstatatud küsimustele praeguse uurimisseisu juures selgeid vastuseid anda ei saa. Rootsis alates 1624. aastast vermitud vaskrahadest ja nende suhtest hõbetaalrisse artiklis juttu ei tule, ehkki makse- ja arvestusvahendina olid vasest mündid laialdaselt kasutusel ning hõbe- ja vaskrahade vastastikune seos oli otsene.

XIII–XVIII century. Part II, Kingdoms: Livonian coins from XVI–XVIII century = Livländische Münzen vom 13.–18. Jahrhundert. 2. Teil, Königreiche: Livländische Münzen vom 16.–18. Jahrhundert = Monetý Livonii XIII–XVIII vek. II chast', Korolevstva: Monetý Livonii ordenskogo perioda XVI–XVIII vekov (Tallinn: Haljak Coin Auction, 2011).

³ Otto Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts, 1: Allgemeiner Überblick: Getreideproduktion und Getreidehandel*, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused, 27 (Tartu, 1935), 83–84.

Riigitaalrite ja neis sisalduvate ööride ametliku ja turukursi erinevust Rootsi emamaa tasandil on tõhusalt käsitletud Josef Wolontis⁴ ja Rodney Edvinsson.⁵ Eesti ajaloolastest on selle probleemi olemasolule osutanud ainult Otto Liiv, kes on toonud ka mõningaid näiteid Eesti- ja Liivimaa rahakasutuse kohta,⁶ kuid põhjalikumaid uurimusi 17. sajandi rahakasutusest paraku ilmunud ei ole.

Taalermündi sisseseadmine Rootsis

Rootsi rahanduses toimusid olulised muutused Gustav Vasa valitsemise ajal. 1534. aastal hakati Rootsis vermima hõbedast taalreid, mille eeskujuks oli Saksa *Joachimsdaler*. Paljuski astuti see samm prestiiži pärast. Kuna tegemist oli kõrge väärtusega mündiga ja seda oli raske siseriiklikult käibel hoida, võeti taalri kõrval 1536. aastal kasutusele markmünt. Ühele taalrile pidi vastama 4 marka ehk 32 ööri. Ööride sisaldus hõbetaalris jäi püsima, kuid marga hõbedasisaldus hakkas kiirelt langema, alanedes algselt umbes 8,8 grammilt 1570. aastate alguseks umbes 1,03 grammile. Kui taaler oli 1571. aasta algul väärt 8 marka, siis 1574. aastal 30 marka. Aastatel 1590–92 halvenes markmünt veelgi; selle hõbedasisaldus kõikus siis 0,65 ja 1,2 grammi vahel. 1592. aastal arvestati taalrisse juba 38 marka. Seejärel hakkas marga hõbedasisaldus tõusma, jäädes 1664. aastal püsima 3,61 grammi juures.

Oluline samm Rootsi mündiarvestuses astuti 1604. aastal, kui Norrköpingi riigipäeval otsustati, et taaler peab sisaldama 25,6 grammi puhast hõbedat. Uut münti hakati nimetama riigitaalriks ja senist taalrit hõbetaalriks ning viimane muutus arvestusühikuks varasema kursiga 4 marka ehk 32 ööri. Seda vahet ei muudetud kuni 18. sajandi keskpaigani. Markade ja ööride hulk riigitaalris 17. sajandi jooksul siiski muutus.⁷

⁴ Josef Wolontis, *Kopparmyntningen i Sverige 1624–1714* (Lund, 1936).

⁵ Rodney Edvinsson, "Swedish monetary standards in historical perspective", *Stockholm Papers in Economic History*, 6 (Department of Economic History, Stockholm University, 2009), 41, <<http://www.historia.se/SPEH6.pdf>> (24.4.2013); Edvinsson, Rodney, "The multiple currencies of Sweden-Finland 1534–1803", *Stockholm Papers in Economic History*, 7 (Department of Economic History, Stockholm University, 2009), <<http://www.historia.se/SPEH7.pdf>> (24.4.2013). Samad artiklid on avaldatud ka raamatus: *Historical monetary and financial statistics for Sweden exchange rates, prices, and wages, 1277–2008*, ed. by Rodney Edvinsson, Tor Jacobson and Daniel Waldenström (Stockholm: Ekerlids Förlag; Sveriges Riksbank, 2010), 26–66, 133–237.

⁶ Liiv, *Die wirtschaftliche Lage*, 83–87.

⁷ Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, II (Stockholm: Bonnier, 1936), 602–641; Berten Tingström, "Stormaktstidens penningväsen", *Myntningen i Sverige, 995–1995*, Numismatiska meddelanden XL, red. Kenneth Jonsson, Ulf Nordlind, Ian Wiséhn (Stockholm: Svenska Numismatiska Föreningen, 1995), 181–200; Lars O. Lagerqvist, Ernst

Tänu hõbedasisalduse püsivusele jäi riigitaaleri Rootsis ja selle provintside kogu 17. sajandiks kõige olulisemaks rahaühikuks, mis müntidena oli väga nõutud, ja seda nii siseriiklikult kui ka rahvusvahelises kaubanduses. Kuna Rootsis endas ei vermitud riigitaalereid piisaval hulgal, olid ringluses ka välismaised taalrid – peamiselt Saksa ja Madalmaade omad –, mille hõbedasisaldus vastas enam-vähem Rootsi riigitaalri omale. Lubatud oli ka teiste välismaiste mündisortide kasutamine, kuid nende väärtus pandi paika riigitaalri kursist lähtuvalt.

Kuid milline oli ametlik hõbeööride, või nagu kaasaegsed neid paralleelselt nimetasid, valgete ehk hõberundstückide sisaldus Rootsi riigitaalris? Kui arvestuslikku hõbetaalrisse arvestati läbi kogu vaadeldava perioodi 32 hõbeööri, siis ööride kogus riigitaalris muutus. See sõltus mitmest tegurist, nagu hõbeda ja vase hinnast, ringluses olnud vask- ja hõbetaalrite hulgast, nende kättesaadavusest jne.⁸ Oluline on see, et pärast 1604. aasta reformi igapäevases käibes olevate markade väärtuse langus jätkus, st nende arv riigitaalris suurenes ning sellest tulenevalt suurenes ka ööride hulk riigitaalris, ehkki võrreldes varasemaga polnud langus enam nii kiire ja ulatuslik. Samas võisid keskvoimud ööride arvu riigitaalris ka vähendada.

Ametliku kursi järgi sisaldas 1604. aastal 1 riigitaaleri $4\frac{1}{2}$ marka ehk $1\frac{1}{2}$ hõbetaalrit ehk 36 hõbeööri, 1609. aastal 6 marka ehk 48 hõbeööri ja perioodil 1624–33 arvestati ametlikult riigitaalrisse $6\frac{1}{2}$ marka ehk $1\frac{1}{2}$ hõbetaalrit ehk 52 ööri. 26. augusti 1633. aasta otsusega vähendati ööride sisaldus riigitaalris 48-le, s.o 6 margale, kuid kolmkümmend aastat hiljem, 4. mail 1664, tõsteti riigitaalri väärtus taas 52 öörile. Järgmine muutus tuli 14. märtsist 1683, kui riigitaalri sisalduseks määrati 2 hõbetaalrit ehk 8 marka ehk 64 hõbeööri.⁹ Varasemas kirjanduses on ka märgitud, et ööride sisaldus riigitaalris tõsteti 64-le juba 1681. aastal.¹⁰ 1664/65. aastal sisse seatud karoliin

Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar* (Stockholm: LT, 1997), 10–11, 13–16, 19–22; Edvinsson, “Swedish monetary standards”, 25–26, 31.

⁸ Edvinsson, “The multiple currencies of Sweden-Finland”, 28–43.

⁹ Vt kuninganna Kristiina eestkostevalitsuse, Karl XI eestkostevalitsuse ja Karl XI mündikorrad 26. augustist ja 4. detsembrist 1633, 29. aprillist 1641, 24. märtsist 1643, 14. aprillist 1653, 4. maist 1664, 7. oktoobrist 1665, 14. märtsist 1683 (*Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, II, utg. av Anders Anton von Stiernman (Stockholm, 1750), 13–15, 16–18, 320–325, 349–355, 701–708; *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc.*, III (Stockholm, 1753), 187–191, 339–346; *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc.*, IV (Stockholm, 1760), 807–808; ning uuemas erialakirjanduses: Edvinsson, “Swedish monetary standards”, 45; Edvinsson, “The multiple currencies of Sweden-Finland”, 32–43).

¹⁰ Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes*, 85.

sisaldas 1681. aastani ametlikult kaks hõbemarka ehk 16 hõbeööri, seejärel 1686. aastani 18 $\frac{2}{3}$ ööri ja aastatel 1686–1716 20 ööri.¹¹

17. sajandi ametlikus asjaajamises puutume kokku erinevate riigitaalri nimetustega nagu *specie*-riigitaalri, *courant*-riigitaalri ja *carolin*-riigitaalri. Nimelt võeti Rootsis sajandi keskel senise riigitaalri kõrval kasutusele *specie*-riigitaalri mõiste, seda siis, kui makse tehti taalermündis.¹² Riigitaalrit, mida arvestati hõbemarkades, kutsuti *carolin*-riigitaalriks, ja riigitaalrit, mida arvestati hõbeöörides, *courant*-riigitaalriks. *Specie*-riigitaalri ametlik turuväärtus kasvas täpselt sel moel, nagu eespool näidatud; *carolin*-riigitaalri ja *courant*-riigitaalri jäid pikemaks ajaks võrduma 6 hõbemargaga ehk 48 hõbeöoriga, olles seega madalama väärtusega kui *specie*-riigitaalri. 1681. aastal tõsteti *carolin*-riigitaalri väärtust ja sealtpeale oli selle väärtus kõrgem kui *courant*-riigitaalril.¹³ Nagu alljärgnevast näeme, oli see riigi otsustada, kuidas ühte või teist maksu tuli maksta või arvet koostada, kas näiteks *specie*-riigitaalrites või *courant*-riigitaalrites või hoopis mõnda muud rahaühikut näidates.

Taalermündi kasutuse reguleerimine Rootsi mündikorraldustes

Riigitaalri ning sellega seotud väikemündid kui igapäevases kasutuses olev reaalne raha olid Rootsis ja tema provintsidest paljudes valdkondades, näiteks rentide ja tollide maksmisel või ostu-müügilepingute sõlmimisel, kohustuslikeks maksevahenditeks, kuid tulenevalt riigitaalri-müntide nappusest olid keskvoimud paratamatult sunnitud aktsepteerima teisigi vasest, hõbedast ja ka kullast münte ning isegi hõbedat ja kulda metallina (*in natura*); samas arvestati need kursi järgi ümber riigitaalriteks. Nii näiteks oli arusaadav, et talupoegade maksud laekusid väikese väärtusega vaskmüntides, mis kviitungile kanti aga paralleelselt riigi- või hõbetaalri arvestuses. Riigi üldistes arveraamatutes teisendati laekunud summad, aga ka rahas väljendatud kaubad peajasjalikult arvestuslikeks hõbetaalriteks (Läänemere provintsidest alates 1639. aastast), algsummasid nüüd juba üldjuhul näitamata.

Kuid oli ka perioode, kui riik ei aktsepteerinud kindlates eluvaldkondades, nagu meretollid, teisi münte kui ainult Rootsis käibivaid (nii kohalikke kui ka rahvusvahelisi) tukateid ja hõberaha riigitaalri ning sellega seotud

¹¹ Edvinsson, "Swedish monetary standards", 31.

¹² Siinses majandusajaloo-alases kirjanduses kasutatakse riigitaalrit ja *specie*-riigitaalrit tavaliselt sünonüümidenä. Arhiiviallikates see sageli nii ka on, kuid esineb ka n-ö kõrvalkaldeid, kus riigitaalrisse ja *specie*-riigitaalrisse arvestati erineval hulgal ööre.

¹³ Edvinsson, "Swedish monetary standards", 32–33, 45–46.

markade-ööride näol, nõudes, et nendevahelisest kursist rangelt kinni peetaks. Esmajoones sooviti sel moel riigitaalreid maale juurde saada. Ja kuigi 24. märtsi 1643., 23. detsembri 1645. ja 14. aprilli 1653. aasta mündikorrad võimaldasid kasutada mõningaid välismaiseid kuldrahasorte ning kaubaliikluse huvides Riias ja Tartus tehinguid sõlmida ka Poola ja Vene müntides ning Narvas ja teistes Ingerimaa linnades Vene müntides,¹⁴ siis 7. oktoobri 1665. aasta mündiplakatis tuldi tagasi nõude juurde, et kaubalepingud ja -tehingud peavad olema sõlmitud kas tukatites, riigitaalrites või muudes Rootsisis käibivates hõberahades.¹⁵ Viimaste all peeti silmas markasid.

Uus põhimõtteline muudatus tehti 1683. aastal, kui Karl XI avaldas kammerkolleegiumile oma tahte sisseveotollide tasumise kohta, lubades tukatite, *specie*-riigitaalrite ja muu hõberaha ning kulla *in natura* kõrval ka võõraid kuld- ja hõberahasid. 1686. aasta 15. mai ja 1688. aasta 5. mai kuninglikus korralduses näidati täpsemalt, millised need aktsepteeritavad välismündid olid, nimelt dukatonid, Prantsuse *Loviser*'id, Inglise kroonid, *Schaffhäuser*-, *Leyon*- ja *Kors*-taalrid, samuti *Biörn*- ja uued Hollandi taalrid. Tasuda võis ka eelmainitud välismaistest hõberahadest või hõbedametallist vermitud *carolin*-riigitaalritega. See võimalus oli paraku ainult Stockholmis elavatel kaupmeestel,¹⁶ sest seal asus müntla.

14. aprillil 1694 tehti uus kardinaalne pööre: kuna Rootsi riigis nappis riigitaalreid, neid ei vermitud ei seal ega ka väljaspool riiki piisavas koguses, tuli saabuvate kaupade eest tolli tasuda taas ainult riigitaalrites. Selle sammuga loodeti riigitaalreid ringlusse juurde tuua. Stockholmis lubati üht osa tollist jätkuvalt maksta ka *carolin*-riigitaalrites.¹⁷

Eelöeldule lisabki teatava nüansi tõsiasia, et välja- ja sisseveotollide maksmiseks kasutati mündisorte sageli kombineerides, kuid selleski puudus järjekindlus. Näiteks 29. aprilli 1641. aasta mündikord sätestas väljaveotollide tasumise nn Rootsi kõvades (*grova*) müntides ehk 1- ja 2-margastes ning suuremateski müntides, arvestades ühte riigitaalrisse kuus marka, kuid kümnendik tollist tuli maksta hõbeöörides. Sisseveotollid tohtis aga tasuda ainult *specie*-riigitaalrites (à 48 ööri).¹⁸ 30. juunil 1664 võimaldas Karl XI eestkostevalitsus sisseveotolle tasuda pooles osas *specie*-riigitaalrites või vekslitega, teine pool tuli aga tasuda *courant*-riigitaalritega.¹⁹ Müntide kursierinevusi korralduses ei näidatud. Teatavasti sisaldas *specie*-riigitaalrel sel

¹⁴ *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, II, 349–355, 415–421, 701–708.

¹⁵ *Ibid.*, II, 339–346.

¹⁶ *Ibid.*, IV, 666–667, 1018–1021.

¹⁷ *Ibid.*, V, 462–464.

¹⁸ *Ibid.*, II, 320–325.

¹⁹ *Ibid.*, III, 202–203.

ajal 52 ööri. 9. mail 1670 sedastati küll, et sisseveotolle võiks tasuda riigitaalrites või tukatites, kui see ei olnud enam kohustuslik: kaks kolmandikku tasuti jämedates müntides ja üks kolmandik väiksemates hõberahades.²⁰

Rootsi vaskrahades lepinguid sõlmida ja nendega tolli tasuda üldiselt ei tohtinud, kuid siingi tehti erandeid, nii näiteks andis 19. märtsi 1681. aasta mündikorraldus võimaluse välja- ja sisseveol hõbetaalrite kõrval tolli tasuda ka vaskaalrites.²¹ Aga juba 14. märtsil 1683 tegi Karl XI kuninglikule kammerkolleegiumile uue korralduse, mis taas piiras vaskaalrite kasutust, ja edaspidi lubati nendega maksta ainult väljaveotolli.²²

Kuna kaubaringkondades ringles paratamatult võõraid mündisorte nagu ka kulda ja hõbedat puhta metallina, siis oli vähemalt Stockholmis võimalus need sealses müntlas maksuvabalt Rootsi müntideks ümber vermida või vahetada. Sel eesmärgil tohtis võõrast raha ja metalle endale lausa välismaalt tellida.²³

Riigitaalri puhul oli aga kaasaegsetele selge, et selle mündi tegelik kasutamine ei allu riigi poolt ametlikult heakskiidetud kursile. Kõik 17. sajandi kahel viimasel kolmandikul keskvoimude poolt väljastatud mündikorraldused nentisid tõsiasja, et igapäevases asjaajamises hinnati riigitaaleri väärtuslikumaks, kui oli tema tegelik ööride ja markade sisaldus. Sellest tulenevalt tõusid ka kaupade hinnad ja ostjad-tarbijad, esmajoones vaesemad inimesed, sattusid hinnasurve alla, sest kaupmehed-müüjad hindasid nende poolt pakutud vasest väikemündid riigitaalri suhtes alla. Ehkki kursiga “eksimise” eest olid ette nähtud üpris kõrged karistused – seaduse järgi oli trahv eksitud summast neli korda suurem –, hindasid riigitaalrit kallimaks mitte ainult eraisikud, vaid ka makse koguvad riigiametnikud. Riigitaalri turuhinna puhul ilmnevad samuti teatavad piirkondlikud ja valdkondlikud erinevused.

Taalermündi kasutus Rootsi Läänemere-provintsidest

Rootsi Läänemere-provintside arhiivimaterjalides on 17. sajandil valdavalt kasutatud *specie*-riigitaalreid ja *courant*-riigitaalreid, harvem on mainitud *carolin*-riigitaalreid; igapäevaasju aeti vaskaalritega. Eestimaa kindral-kubermangus ning selle keskuses Tallinnas sisaldas riigitaaleri hõbeööre ehk -rundstükke; Ingerimaal ja tema kaubalinnades Narvas ja Nyenis

²⁰ *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, III, 807–808.

²¹ *Ibid.*, IV, 328–333.

²² *Ibid.*, IV, 532–533.

²³ Vt nt vastavat kuninglikku korraldust 1. septembrist 1664 (*Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, III, 248–257).

1640. aastate lõpuni ka krosse. Riias ja selle mõjualusel Liivimaal oli *specie*-riigitaalri ja *courant*-riigitaalri kõrval ulatuslikumalt kui mujal kasutusel kaubandusrahana tuntud albertustaaler (mida Rootsis tunti *Kors*-taalri või ka patagooni nime all). Liivimaal kasutati krosse ööridest enam. Alates 1626. aastast sajandi lõpuni sisaldas Riias albertustaaler ametlikult 90 krossi ehk $6\frac{1}{3}$ ööri. *Specie*-riigitaalris oli küll veidi rohkem hõbedat ehk $1\frac{1}{2}$ –2 krossi enam, kuid 17. sajandil arvestati Liivimaal sellesegi ametlikult 90 hõbekrossi. Albertustaalri kõrgemalt hindamine tulenes selle mündi suuremast nõudlusest igapäevaelus.²⁴ Rootsi emamaal arvestati 4. mai 1664. ja 7. oktoobri 1665. aasta mündiplakati kohaselt albertustaalrisse 50 hõbeööri; kuid 15. mai 1686. aasta mündiplakatiga kehtestati *Kors*-taalri kursiks Rootsis $6\frac{1}{3}$ hõbeööri.²⁵ Paul Jacob Marperger annab oma 1706. aastal ilmunud Rootsi kaubanduse ülevaates 1 riigitaalri kursiks Riias 90 krossi ja *specie*-riigitaalri sisaldas tema järgi enam-vähem 92 krossi.²⁶

Läänemere provintsidest Riias Nyenini oli riigi üheks olulisemaks sissetulekuallikaks tollitulu, mida läbi 17. sajandi koguti esmajoonel meretollide, portooriumi ja litsendi näol; viimastele lisandusid mitmesugused lisamaksud – *Ungelder*. Tollide laekumise kohta on säilinud massiline dokumentatsioon nii üksikute merelinnade kui ka kokkuvõtvides üleprovintsilistes arveraamatutes. Tänu materjali massilisusele võimaldavad need allikad jälgida ka riigitaalrite kasutust, nende ööridesisaldust jms. Kohustus riigitaalrit kasutada on fikseeritud ka ülemereprovintsidele väljastatud tollikorraldustes. Näiteks kui Eesti- ja Liivimaa sadamalinnades seati 1628.–29. aastal sisse litsenditoll,²⁷ märgiti, et tolli Riias Nyenini kogudes tuleb riigitaalrisse arvestada 75 krossi.²⁸ Tollivalitseja Peter Heltscheri ühe 20. veebruari 1642. aasta projekti kohaselt võinuks Narvas, Vastseliinas ja Tartus piiritolli tasudes *specie*-riigitaalrite kõrval kasutada ka “häid vene

²⁴ Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes*, 85–86; Edgars Dunsdorfs, “Vidzemes zviedru laiku finances”, *Veltījums izglītības ministram un professoram Dr. h. c. Augustam Tentelin 23.XI 1876 – 29.XI 1936* (Rīga: Ramaves apgāds, 1936), 68, 78; Edgars Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, 72 (Stockholm, 1950), 117–118; Edgars Dunsdorfs, “Nauda”, *Latvijas vēsture, 1600–1710* ([Stockholma]: Daugava, 1962), 510–511; Platbārzdīs, *Die königlich schwedische Münze in Livland*, 110.

²⁵ *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, III, 187–191, 339–346, 807–808.

²⁶ Paul Jacob Marperger, *Schwedischer Kauffmann* [...] (Wismar und Leipzig: J. C. Schmidt, 1706), 256.

²⁷ Ragnar Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1933), 162; Dunsdorfs, “Vidzemes zviedru laiku finances”, 75.

²⁸ Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland*, 451. Vt lähemalt A. Oxentierna korraldusi 9. ja 10. aprillist 1631: Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs [edaspidi LVVA], 673. f., 1. apr., 224. l., 10., 16.–17. lp., §24, 35).

dengasid”.²⁹ Viimase mündisordi valik näitab selgelt, millist raha piiriüle-
ses kaubanduses eelistati. Omaette põhjus oli, et Vene mündid olid heast
hõbedast. Tolli riigitaalrites võtmise sätestab ka Tallinna, Narva ja Nyeni
1648. aasta tollikorraldus. Selle kohaselt pidi kahele riigitaalrile vastama
kolm hõbetaalrit³⁰ ehk teisisõnu üks riigitaalr sisaldas 48 ööri. Kuna
mainitud aastast moodustasid need kolm Soome lahe äärset linna ühtse
tolliala ühesuguste tollinormidega, tähendas see mh Narvale ja Nyenile
üleminekut krossidelt ööride arvestusele.³¹ Tolli tasumise üksnes *specie*-
riigitaalritega nägi ette ka Tallinna 1648. aasta portooriumikorraldus³² ning
Riiale, Tallinnale, Kuressaarele, Pärnule, Haapsalule, Narvale ja Nyenile
1662. aastal väljastatud litsenditollikorralduse 26. punkt. Viimase kohaselt
pidi *specie*-riigitaalr koosnema 75 krossist,³³ ehkki Riia kõrval oli krossi-
arvestus säilinud veel ainult Pärnus, Kuressaares ja Haapsalus, mitte aga
enam Soome lahe linnades.

Nõue kasutada riigitaalreid ehk teisisõnu *specie*-riigitaalreid ja selle
rahaühiku fikseeritud kurss tekitas ka Rootsi Läänemere-provintsidest
terve hulga probleeme. Siingi nappis likviidseid riigitaalreid. Peale tollide
maksmise ei olnud ka muudes riigiga seotud tehingutes teised hõbe- ja
vaskmündid soositud. Samas eraisikute omavahelist rahakasutust riigi-
võimud reguleerida ei saanud. Riigitaalrite hankimiseks on kaupmees-
kond Riias Nyenini neid oma läänepoolsetelt kaubapartneritelt, nagu
madalmaalastelt, lüübeklastelt jt, juurde tellinud ning vajaduse korral on
münste Eesti- ja Liivimaale lausa postiga saadetud. Riigitaalrite ametlikust
väärtusest kallimaks hindamine tuleb eriti selgelt esile tollide maksmisel.
Kirjeldatud probleemi olemasolule viitavad ka Eesti- ja Liivimaa mere-
linnade arhiivimaterjalides leiduvad raadide ja kaupmeeste pöördumised
keskvõimude poole. Nii näiteks kurtsid 1672. aastal Stockholmis viibinud
Narva rae saadikud linnusekrahv Johan von Lillienthal ja Suurgildi kaup-
meeskonda esindanud Berend Strahlborn kuninglikule kommertskollee-
giumile, et 1648. aasta tollikorralduse järgi tuli *specie*-riigitaalritega tolli

²⁹ Riksarkivet [edaspidi RA], Livonica II, vol. 69, P. Heltscheri projekt paikneb Liivimaa kindralkubernri Bengt Oxenstierna 31. märtsil 1642 kuninganna Kristiina eestkostevalitsusele saadetud kirja lisas.

³⁰ 31. juuli 1648. aasta Tallinna, Narva ja Nyeni tollikorraldus, plakat, Ajalooarhiiv [edaspidi EAA], f. 854, n. 2, s. 515, §9.

³¹ Veel 1644. aastal on Narvas ja Nyenis tolli võetud riigitaalrite-krosside arvestusega (EAA, f. 278, n. 1, s. XXII:142), kuid 1649. aastast on kasutusel öörid (EAA, f. 278, n. 1, s. XXII:143). Öörid nähti ette ka 1648. aasta tollikorralduse juurde kuulunud tollinormidega (EAA, f. 854, n. 2, s. 515).

³² Tallinna linnaarhiiv [edaspidi TLA], f. 230, n. 1, s. Bh14.

³³ TLA, f. 230, n. 1. s. Bh13/II.

maksta kaupade sisseveol, aga Vene kaupade väljaveol võidi kaks kolmandikku tasuda Rootsi “kõvade” müntidega (*grof sölfves mt*) ja üks kolmandik hõbedast väikerahadega (*dahler med smerre*). Nüüd aga nõutud *specie*-riigitaalreid ka Narvast väljaveol; pealegi arvestati riigitaalrisse senise 48 ööri asemel 52, millist muutust loeti linna kaubandusele kahjulikuks. Ühtlasi viidati *specie*-riigitaalrite “väljakannatamatule puudusele”. Narvalastele vastates kinnitas kommertskolleegium, et 52 ööri nõudmine tulenes uuest mündikorraldusest.³⁴

Eelnevale tuginedes on huvitav märkida, et kui ametlikult, s.o üleriigilise kursiga, tõsteti ööride sisaldus riigitaalris 48-lt 52-le juba 1664. aastal, siis Narva allikad peegeldavad seda muutust teistviisi. Nimelt on Narva lünklikult säilinud sadamaraamatutes³⁵ läbi kogu 17. sajandi fikseeritud nii *specie*-riigitaalritesse kui ka *courant*-riigitaalritesse alati ühtemoodi 48 ööri. Need aastaid kokku võtvad aruanded esitati kontrollimiseks keskvoimudele, et viimased teaksid arvestada riigieelarvesse laekuvate tollisissetulekute suurust. Linna arveraamatutest, mis on peaaegu katkematu tervikseeriana säilinud aastatest 1644–96³⁶ ja milles sageli fikseeriti portooriumiraha kogumise tegelik käik, nähtub aga, et ööride sisaldus riigitaalris kasvas 1666. aastast pidevalt ja tolle koguti erinevate meetoditega. 1666. aastal, kui uus kurss kehtima hakkas, tõusis ööride sisaldus riigitaalris esmalt 51,5 ja seejärel 52 öörini. Järgnevatel aastatel tõus jätkus: 1671. aastal oli *specie*-riigitaalris ööre juba 56–58, 1674. – 61, 1677. – 64, 1678. – 65, 1687. – 64, 1692. aastal ja sealt edasi 66 (vt artikli lisa). Alates 1677. aastast koguti väljaminevate kaupade eest tolli ka *courant*-riigitaalrites, arvestusega et 1 riigitaalre võrdub 52 ööriga ja selle mündi puhul ööride sisaldus aja jooksul ei muutunud.

Kuid sellega segadused tollide arvestamisel ei lõppenud. Nimelt tuli selleks, et keskvoimudele aru anda, kaupade sisse- ja väljaveotollidest laekunud tulud ümber arvutada arvestuslikeks hõbetaalriteks. Seejuures ei lähtunud

³⁴ RA, Handel och sjöfart, vol. 17, J. von Lillienthal Karl XI-le, Stockholmis 31. juulil 1672; RA, Kommerskollegium till K. Maj:t, vol. 4 (1673–75), Kommertskolleegium Karl XI-le, Stockholmis 13. märtsil 1673.

³⁵ Vt nt Narva portooriumiraamatud aastatest 1672., 1677., 1678., 1679, 1680, 1689, 1690, 1692, 1699; EAA, f. 1646, n. 1, s. 1059, 1064, 1073, 1074; f. 1646, n. 2, s. 346, 347, 348, 349; f. 278, n. 1, s. XXII:155.

³⁶ Aastad 1644–52 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1013), 1653–57 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1018), 1658 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1028), 1659 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1030), 1661–66 (LVVA, 7349. f., 1. apr., 202. l.), 1667–74 (LVVA, 7349. f., 1. apr., 204. l.), 1676–81 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1054, 1055, 1058, 1061, 1064, 1065), 1682 (LVVA, 7349. f., 1. apr., 206. l.), 1684–87 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1067, 1069, 1071, 1073), 1689–92 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1073, 1074, 1078, 1080), 1693 (LVVA, 7349. f., 1. apr., 213. l.), 1694–96 (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1083, 1085, 1088).

imporditud kaupade summasid arvestades mitte portooriumiraamatutes fikseeritud *specie*-riigitaalri kursist à 48 ööri, vaid turukursist – näiteks 1690. aastatel sisaldas *specie*-riigitaalri Narvas 66 ööri, mis oli ametlikult kursist kaks ööri rohkem –, ja lõppsumma pandi kirja hõbetaalrites (à 32 ööri). Eksporditud kaupade puhul toimus ümberarvestus *courant*-riigitaalri (à 52 ööri) kaudu. Narva sadamas kogutud vaiaraha ja välismaiste jookide aktsiisimaksu fikseeriti samuti riigitaalrit 48 ööriks arvestades, kuid hõbetaalriteks ümberarvestamisel korrutati lõppsumma 64 (mitte 66!) ööriga ja jagati 32 ööriga. Mida selline ümberarvestus andis, on täpselt raske öelda. Võiks arvata, et portooriumiraamatutes rakendatud *specie*- või *courant*-riigitaalri kursid à 48 ööri oli siiski arvestuslik; tegelik ehk turukurss oli selgelt kõrgem. Dunsdorfs on väitnud, et madalama kursiga tolle võttes saadi suuremat kasu, mistõttu Riias koguti tolli riigitaalrites, mille kursid olid 90 krossi asemel 75 krossi.³⁷ Samas on Dunsdorfs kinnitanud sedagi, et olemasolevad kursid olid lõpuks sedavõrd reaalsusest kaugenenud, et paratamatult ei kajastanud raamatupidamine enam tõelisust.³⁸

Arusaadavalt ei soosinud riigitaalrite kõrgele tõusnud turukurss äritegevust ja oli sellisena kahjulik nii riigile kui ka eraisikutele. Kui tolli võeti kõrgema kursiga, läks see vastuollu riigi üldise tollide alandamise ideoloogiaga, mida Soome lahe linnades Tallinnas, Narvas ja Nyenis üritati järgida. Nimelt otsustati 1648. aastal, et transiitkaupadelt ei võeta tolli üle 2 protsendi, ning kaupadele kehtestati kogused, mille alusel maksti kindel tollisumma. Siis koosnes riigitaalri 48 öörist, neli kümnendit hiljem aga vähemalt 64 öörist. Sellel taustal on ka arusaadavad Narva rae ja kaupmeeskonna poolt 1690. aastate algul pealinna Stockholmi esitatud kurtmised. Nimelt kirjutas Narva raad 29. aprillil 1691 Ingerimaa kindralkubernerile Jöran Sperlingile Stockholmi kaasa antud memoriaalis: “Kauplejatele on keerukas, et sissetulevate kaupade eest tuleb litsenti ja portooriumi tasuda *specie*-taalritega, kuna 1. Vene kaubandusega tegelemiseks on vaja neid mündisorte ja see põrkub nende müntide puudusele, 2. seevastu siinses kohas, mis on Venemaaga piirnev ja muidu väga väikene, on alati *specie*-taalrite ja tukatite tagavarast puudus, ning 3. selleks et säilitada venelasi koos nende kaubandusega, tuleb Riias, Tallinnast ja teistest kohtadest suurte kulutuste, riski ja vekslitega [riigitaalreid] tuua, sest venelased ei soovi vastu võtta [teisi] Rootsi hõberahasid, vaid ainult riigitaalreid ja tukateid, mille jaoks ei ole siin kohapeal nagu ka teistes suurtes linnades võimalik vahetusraha omada või saada, seetõttu 4. juhtubki, et

³⁷ Dunsdorfs, “Nauda”, 510–511.

³⁸ Dunsdorfs, “Vidzemes zviedru laiku finances”, 68.

asjaomased inimesed sageli nõuavad riigitaalri vahetamisel 66–68 hõbeööri, seevastu kodumaine kaubandus ei too rohkem kui 64 hõbeööri riigitaalri eest. Nii on soovitatav, et siinses kohas kauplejatel oleks lubatud litsenti ja portooriumi varasema harjumuse kohaselt tasuta Rootsia mündidega à 64 hõbeööri ühe *carolin*-riigitaalri eest ja hõberahas; sellest ei tule K. M.-le ja kroonile mitte mingit kahju, [...].³⁹ Asja arutati kuninglikus kommertskolleegiumis, kes soovitas Karl XI-l lisadagi Narvas riigitaalrisse 2 ööri, kuid kuningas ei nõustunud riigitaalri kallinemisega.⁴⁰

On huvitav märkida, et riigitaalri ülehindamine on allikates teemaks just sisseveetavate kaupade eest tolli tasumisel, kuid eraisikute omavahelelistes äritehingutes, mida Narvas on võimalik jälgida näiteks kinnisvara ostu-müügilepingute põhjal, järgiti üsnagi täpselt ametlikku riigitaalri kurssi ja täheldada võib ainult üksikuid kõrvalekaldeid riigitaalri kallinemise suunas. Näiteks 1660. aastate teisel poolel ja 1670. aastatel, kui riigitaalri sisaldus oli ametlikult 52 ööri, on ainult paaril korral sellesse münti arvestatud lausa 60 ööri.⁴¹ 1680. aastate alguses tõusis ööride sisaldus 64-le ja sealt edasi kuni sajandi lõpuni massiliselt säilinud andmete hulgas on näiteks ühe 1689. aastal teostatud rahaülekande⁴² ja ühe 1696. aastasse jääva hüpoteegivõla⁴³ puhul täheldatav riigitaalrisse 66 ööri arvestamine. Loomulikult leiaks selliseid näiteid veel, kuid need oleks ikkagi ainult üksikud kõrvalekalded ametlikust kursist. Pigem võib kõnelda kursi stabiilsusest.

Erinevalt Narvast ei ole artikli autoril käepärast massilisi andmeid Tallinnas sõlmitud ostu-müügi- ja muude lepingute kohta, kuid riigitaalri kasutust läbi 17. sajandi saab Tallinna puhul vaadelda sealsete tolliarvete alusel. Nimelt on Tallinna naelatolliraamatud (17. sajandi keskelt portooriumitolliraamatute nime all) säilinud ainult üksikute lünkadega kogu 17. sajandi ulatuses⁴⁴ ning seejuures on oluline fakt, et alates riigi-

³⁹ RA, Kommerskollegium, huvudarkivet, kungl. brev och remisser, E I a. vol. 12 (1691).

⁴⁰ RA, Kommerskollegium till K. Maj:t, 9 (1691), kommertskolleegium Karl XI-le Stockholmis 30. septembril 1691; RA, Kommerskollegium, huvudarkivet, kungl. brev och remisser, E I a. vol. 12 (1691), Karl XI kommertskolleegiumile Stockholmis 14. oktoobril 1691; RA, Kommerskollegium till K. Maj:t, 10 (1692–93), kommertskolleegium Karl XI-le Stockholmis 13. septembril 1692; RA, Kommerskollegium, huvudarkivet, kungl. brev och remisser, E I a. vol. 13 (1692), Karl XI kommertskolleegiumile Stockholmis 3. oktoobril 1692; kuninglik otsus 3. oktoobrist 1692 on publitseeritud *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, V, 369–370.

⁴¹ Kõnealusel kinnisvara ostu-müügilepingud jäävad 1674. ja 1675. aastasse, vt EAA, f. 1646, n. 1, s. 1972, l. 89p ja 115.

⁴² EAA, f. 1646, n. 1, s. 1073.

⁴³ EAA, f. 1646, n. 1, s. 1991.

⁴⁴ Tallinna naelatolli- (resp portooriumi-)raamatud aastatest 1605–37 asuvad Rootsi riigiarhiivis (RA, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskaper, vol. 2–7), naelatol-

taalri sisseseadmisest 1605. aastal on Tallinnas hakatud tolli arvestama just riigitaalrites ja öörides, esialgu küll paralleelselt hõbetaalri-arvestusega. Kuni 1653. aasta mai/juunini oli riigitaalri kurss Tallinnas kõikuv ja arvestas pigem turukurssi, kuid seejärel fikseeriti see 48 öörile ning see jäi püsima Rootsi võimu lõpuni (vt tabel artikli lisas). Aastatel 1623–34 on riigitaalrisse arvestatud lausa 56 ööri, s.o neli ööri üle ametliku kursi. Nendesse aastatesse langeb tollirendi periood (1623–29), kui Tallinn võttis enda, aga ka Narva-Ivangorodi, Helsingi, Porvoo ja Koporje sadamate ning Neeva suudmeala tollid rendile.⁴⁵ Kuid tollirendi lõppedes kurssi ei alandatud. 1634. aasta muutus on tõenäoliselt seotud ametliku kursilangusega 1633. aastal. 1634. aasta ise on huvitav veel sellegi poolest, et kui välismaiste laevade sisse- ja väljasõidul võeti tolli veel arvestusega 56 ööri riigitaalris, siis kodumaiste paatide-kuutide puhul oli riigitaalris 48 ööri. 1640/50. aastate vahetusel oli uus paariöörine tõus, kuid 1653. aasta suvest mindi lõplikult üle madalamale kursile. Kas portoorium oli ainukene toll, mida võeti madalama kursiga, on raske öelda. 1674. aastast on säilinud andmed vaiaraha kogumise kohta Tallinna sadamas, kus hakkab silma kurss 1 riigitaalri = 50 ööri. Kuna tegemist on ainsate andmetega vaiaraha võtmise kohta, siis üldistusi teha ei saa. Kuid Tallinna portooriumi ja teiste sadamamaksude arvestuses kasutatud riigitaalri madal ööride sisaldus oli Narvaga sarnaselt tõenäoliselt samuti arvestuslik, sest teadaolevalt hindas linna kaupmeeskond sajandi lõpukümnenditel riigitaalrit kõrgemalt, näiteks 1689. aastal 66 hõbeööri väärtuseliseks.⁴⁶

Haapsalu ja Pärnu sadamaraamatutes esineb ööriarvestust harva. Nii on Haapsalus võetud 17. sajandi esimesel poolel tolli arvestusega 1 riigitaalri = 75 “rasket” krossi (*schwere groschen*), mis arvestati lõpparuandes ümber 90 krossiks (neid on nimetatud ka poola krossideks – *grosch polnisch*), kusjuures riigitaalrite kogus lõpptulemuses ei muutunud! Sajandi lõpul võrdus riigitaalri ainult 90 krossiga. Enam-vähem samal moel toimiti ka Pärnus,

liraamatud aastatest 1609, 1620–24, 1627, 1629, 1638, 1639 ajalooarhiivis (EAA, f. 1, n. 2, s. 764–774) ja aastatest 1617–18, 1610, 1622–24, 1627–54, 1657–1665, 1667–1672, 1674–1675, 1678, 1680–1710 Tallinna linnaarhiivis (TLA, A.g.b. 1–146).

⁴⁵ Kurt Reinhold Melander, “Die Reveler Zollarende 1623–1629 und die dadurch zwischen Schweden und Lübeck hervorgerufenen Mißhelligkeiten”, *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, XIV (Lübeck, 1912), 237–272; Stefan Troebst, *Handelskontrolle – “Derivation” – Eindämmung: schwedische Moskaupolitik 1617–1661*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München: Reihe Forschungen zum Ostseeraum, 2 (Wiesbaden, 1997), 134–135; Jarmo T. Kotilaine, “Noch mal über die Reveler Zollarende: der fiktive Aufschwung?”, *Vana Tallinn*, XII (XVI) (Tallinn, 2002), 51–72.

⁴⁶ Sellist kursisuhet märgib kuningas Karl XI ühes oma 8. augusti 1689. aasta kirjas riigi elarvekontorile, vt *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, V, 86.

kuid siin on sajandi teisel poolel portooriumitolli erinevalt teistest tollidest võetud arvestusega 1 riigitaalr = 96 rundstücki, mis peaks olema arvestus vaskmündis.⁴⁷ Pärnu kohta on Otto Liiv veel märkinud, et seal kasutati *courant*-riigitaalrit, millesse arvestati 60 hõbeööri,⁴⁸ kuid siinkirjutajal ei ole õnnestunud sellele teatele 17. sajandi allikatest kinnitust saada.⁴⁹

Artikli koostamise käigus tutvus autor põgusalt ka Riia magistraadi arveraamatutega, mis kajastavad linna finantskohustusi riigi ees 17. sajandi 50.-80. aastatel. Nendes arveraamatutes on kasutatud peaaesjalikult riigitaalreid ja *courant*-riigitaalreid, kusjuures esimest neist näidati püsikursiga à 48 ööri, kuid *courant*-riigitaalri kurss kõikus, sisaldades 1663–66 – 52, 1672 – 56, 1673–74 – 57, 1675 – 58, 1676 – 62, 1677 – 65, 1678 – 64, 1679–80 – 65 ja alates 1681. aastast taas 64 ööri.⁵⁰ Võrdluseks võib siinkohal vaid tuua, et Narvas oli *courant*-riigitaalri kurss fikseeritud püsivalt 52 öörile.

Suur erinevus riigitaalrite kasutamisel ilmneb ka Rootsi Läänemereprovintside kindralkubermanguvalitsuste poolt igal aastal keskvoimudele esitatud aruandvates arveraamatutes, žurnaalides ja nende verifikatsioonides. Kui Liivimaa kindralkubermangu aruanded on üheülbalised ja kajastavad ainult 1682. aastal üleminekut 48 öörilt 64-le, s.o ametliku kursiga (aastatel 1664–81/83 à 52) võrreldes madalamalt ööride tasemelt ametlikule, siis Eestimaa kindralkubermangu⁵¹ arved näitavad 1630. aastatel ja ajavahemikust 1660–82 pidevaid öörikursi muutusi (vt tabel artikli lisas). Samasugused muutused on iseloomulikud ka Eestimaa pealinnale Tallinnale. Miks keskvoimude korraldusel koostatud kindralkubermangude arveraamatute mündikasutus sedavõrd erinev oli, on praeguse uurimisseisu juures raske vastata. Kuid ei Liivi- ega ka Eestimaa riigitaalrite hilisem ametlik kurss (à 64 ööri) ei langenud ühte turukursiga. Turukursi

⁴⁷ Haapsalu ja Pärnu kohta vt näiteks tolli- ja litsenditolliraamatuid Ajalooarhiivis (EAA, f. 278, n. 1, s. XXII:140, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 155, 156, 158). Osa teemakohaseid tolliraamatuid on hoiul Rootsi riigiarhiivis (RA, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskaper, vol. 25, 32, 37, 44).

⁴⁸ Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes*, 86.

⁴⁹ Võimalik, et O. Liiv tugineb A. W. Hupelile, kes seda fakti küll märgib, kuid umbes 18. sajandi III veerandi kohta (August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*, 2 (Riga: Hartknoch, 1777), 328).

⁵⁰ LVVA, 1390. f., 4. apr., 292. l., 294., 297. lp.

⁵¹ Vt Liivimaa kindralkubermangu arveraamatuid, žurnaale ja verifikatsioone aastatest 1632–96 (EAA, f. 278, n. 1-XXII:1-XXII:110). Samuti on mõningate aastate Liivimaa arveraamatuid ja nende juurde kuuluvat dokumentatsiooni hoiul Rootsi riigiarhiivis: RA, Östersjöprovinsernas räkenskaper, vol. 24–53. Eestimaa kindralkubermangu arveraamatuid ja nende juurde kuuluvat dokumentatsiooni 1630. aastatest 1699. aastani vt: EAA, f. 1, n. 2, s. 775, l. 866. Ka Eestimaa arveraamatuid on üksikutest aastatest hoiul Rootsis: RA, Östersjöprovinsernas räkenskaper, vol. 4–21.

tõusu peamisteks põhjusteks oli nõue maksta makse riigitaalritega ning riigitaalrite nappus linnas ja maal. Samuti on majandusolud ning perioodilised vilja- ja teiste esmatarbekaupade hinnatõusud kaasaegsete väitel kergitanud ööride sisaldust riigitaalis. Nii teatas Eestimaa kindralkuberner Axel Julius De la Gardie 31. augustil 1697 Karl XI-le, et ikalduse ja viljakaubanduse languse tõttu oli provintsis hakatud riigitaalrit hindama 72–73 ööri väärtuseliseks.⁵²

Kokkuvõtteks

17. sajandil valitses Rootsi Läänemere-provintsidest mündisortide paljus, seejuures erines ka Eesti- ja Liivimaa rahakasutus. Tallinn oli selgelt Rootsi rahasüsteemi osa, mis tulenes Eestimaa tihedatest majandussidemetest emamaaga. Riias ja Liivimaal laiemalt ei olnud Rootsi rahad populaarsed, sest puudus otsene kaubandussuhtlus. Rootsile eelistati seal kaubakontakte Poola-Leedu ja Venemaaga. Sellest tulenes Poola mündialuse kasutamine Riias. Samas oli keskvoimude huvides, et nii provintside kui ka sealsete elanike rahaline suhtlus riigiga (tollid, maksud, rendid jms) toimiks ühtse mündiga, milleks igapäevases rahakasutuses olid riigitaalrid ja arvestuslikus rahakasutuses hõbetaalrid. Hõbeööride ehk -rundstückide (nagu ka teiste hõbe- ja vaskmüntide) sisaldus riigitaalis muutus aja jooksul, jäädes 17. sajandil ametlikult 36 ja 64 ööri vahel, hõbetaalri kurss oli aga fikseeritud 32 ööri. Nõue kasutada asjaajamises riigitaalreid põhjustas nende müntide permanentse nappuse. Vajadus münte juurde hankida tähendas omakorda nende ülehindamist ehk teisisõnu: turukursi järgi oli riigitaalis rohkem ööre kui ametliku kursi järgi. Kursierinevus kõikus paari kuni peaaegu kümme-kolme ööri vahel. Need nähtused olid iseloomulikud nii Rootsi emamaale kui ka tema ülemereprovintsidele, kuid provintsi ja linnati ilmnesid selged eripärad. Neid probleeme ei oleks tekkinud, kui kogu arvemajandus oleks algusest peale toimunud ühe, püsiva kursiga mündisordi alusel. Kuna nii ei olnud, siis ei vastanud ametlikud mündikursid reaalsusele. Nõudluse suurenedes oli riik sunnitud arvestama riigitaalri tegeliku kursiga ning ööride sisaldust tõstma.

⁵² *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar*, V, 675.

Lisa. Ööride sisaldus riigitaalis ajavahemikus 1605–1700 (s-rt – *specie*-riigitaaler; c-rt – *courant*-riigitaaler)

Aasta	Ametlik kurss	Kurss Liivimaa arveraama- tutes	Kurss Ees- timaa arveraama- tutes	Narva portoo- riumi kurss linna arve- ja sadamaraama- tutes	Tallinna por- tooriumi kurss sadama- raamatutes
ööre ühes riigitaalis					
1605–07	36				40
1608–12	48				40
1613	48				40 48
1614–23	48				48
1624	48 52				56
1626	52	56			56
1627–29	52				56
1630	52		48 52		56
1631	52		48 52		56
1632	52	56	48 52		56
1633	52 48	48	48 52		
1634	48		48		56 48
1635	48	48	48		48
1636	48	48	48		48
1637	48		48		48
1638	48	48	48		48 56
1639	48	48	48 52 56		48 56
1640	48	48	52		48
1641–643	48	48			48
1644	48	48		48	48
1645–46	48	48	48	48	48
1647	48		48	48	48
1648	48		48	48	50
1649	48		48	48	50
1650	48			48	50

Aasta	Ametlik kurs	Kurs Liivimaa arveraama- tutes	Kurs Ees- timaa arveraama- tutes	Narva portoo- riumi kurs linna arve- ja sadamaraama- tutes	Tallinna por- tooriumi kurs sadama- raamatutes
ööre ühes riigitaalris					
1651–1652	48	48	48	48	50
1653	48	48	48	48	50 48*
1654	48			48	48
1655	48		48	48	
1656	48	48		48	
1657	48		48	48	48
1658–59	48	48	48	48	48
1660–63	48	48	51,2	48	48
1664	48 52	48	48	48	48
1665	52	48	51½	48	48
1666	52	48	51½	52 51½	
1667–70	52	48	52	52	48
1671	52	48	52	52 56–58	48
1672	52	48	52	52 56 58	48
1673	52	48		52 58	
1674	52	48	52	52 1 s-rt = 61	48 50
1675	52	48	60		48
1676	52	48	60	52 62 1 s-rt = 64	
1677	52	48	60	1 c-rt = 52 1 s-rt = 64	
1678	52	48	60	1 c-rt = 52 1 s-rt = 65	48
1679	52	48	65	64–65 1 c-rt = 52	
1680	52	48	64 64,8 65	64	48
1681	52	48	64	64	48

Aasta	Ametlik kurs	Kurss Liivimaa arveraama- tutes	Kurss Ees- timaa arveraama- tutes	Narva portoo- riumi kurss linna arve- ja sadamaraama- tutes	Tallinna por- tooriumi kurss sadama- raamatutes
ööre ühes riigitaalis					
1682	52	64	64 65	64	48
1683	52 64	64	64		48
1684–87	64	64	64	1 c-rt = 52 1 s-rt = 64	48
1688–91	64	64	64		48
1692	64	64	64	66 1 c-rt = 52 1 s-rt = 64	48
1693–94	64	64	64		48
1695–97	64	64	64	66	48
1698	64		64		
1699	64		64		48
1700	64				48

* 1653. aasta mais/juunis mindi üle uuele arvestusele

ABSTRACT: The use of riksdaler in the Baltic provinces of the Swedish realm in the seventeenth century

This article gives an overview of the use of riksdaler in the Baltic provinces of the Swedish realm from the end of the first third of the seventeenth century to the beginning of the eighteenth century. The article relies mainly on the customs books of port towns in the Baltic provinces of the Swedish realm, and to a lesser extent on account books from Estland, Livland, and Ösel (Saaremaa), individual contracts for purchase or sale, lease agreements, and other archival materials containing monetary transfers. According to these documents, coins with different values circulated the Baltic provinces in the seventeenth century, resulting in different financial systems in Livland and Estland. Tallinn was clearly part of the Swedish financial

system, since Estland had established close economic relations with the mother country. But the lack of direct economic relations between Sweden and Riga, as well as Livland in general, meant that the use of Swedish currency in those territories was not widespread. Commercial contacts with Poland-Lithuania and Russia were preferred to those with Sweden. As a result, Polish coinage was used in Riga.

However, it was beneficial for central authorities to have financial proceedings between the province and the state (customs, taxes, rent, etc.) conducted with common coin currency: riksdaler (for everyday use) and silver daler (which served as a unit of account). The number of öre silvermynt (rundstück) as well as other silver and copper coins in riksdaler changed with time, officially remaining between 36 to 64 öre in the seventeenth century. The exchange rate of silver daler used as a unit of account was fixed at 32 öre and did not vary over time.

Since riksdaler had to be used for day-to-day dealings, it resulted in a permanent shortage of those coins. Consequently, the need to mint more coins changed their value, in other words, there were more öre in riksdaler according to the market exchange rate than according to the official exchange rate. The rate difference fluctuated between two to almost ten öre. These phenomena were characteristic to both the Swedish mother country as well as its overseas provinces, although there were significant variations between different towns and provinces (see also the table). In practice, it meant that the official exchange rates of coins deviated from reality. As demand grew, central authorities had to consider the actual exchange rate and increase the content of öre in riksdaler over time.

KEYWORDS: Estonian history, Swedish history, monetary history, early modern period, 17th century.

ENN KÜNG (b. 1963) is Associate Professor at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.*

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia. E-mail: enn.kung@ut.ee